

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Hattatlara Yeni Armağan: Müstakimzâde Süleyman Sa‘deddin Efendi’nin Yeni Harflerle Basılan *Tuhfe-i Hattâtîn* Adlı Eseri Üzerine

Aziz Doğanay

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

“Hüsn-i hat fakire mal, zengine cemal, ekâbire kemâldir.”

Hz. Ali

Bu çalışmada, Müstakimzâde Süleyman Sa‘deddin Efendi’nin *Tuhfe-i Hattâtîn*¹ adlı eserinin yeni harflerle yapılan ilk baskısı tanıtılacaktır.² *Tuhfe-i Hattâtîn*, Süleyman Sa‘deddin Efendi’nin, Türkçe yazılmış hattatları konu alan, alanındaki en önemli biyografi çalışmalarından birisidir.

Süleyman Sa‘deddin Efendi meşhur Osmanlı âlimlerinden olup, Emin Efendi’nin oğludur. Dedesi el-Hac Mehmed Müstakim Efendi’nin ismine izafeten “Müstakimzâde” namıyla şöhret bulmuştur. H. 1131 (1719) yılında İstanbul’da doğmuş ve H. 1202 (1787) yılında yine İstanbul’da vefat etmiştir.³ Kabri, Zeyrek yokuşundaki Soğukkuyu-Piripaşa Medresesi haziresindedir.

1 Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn* (nşr. Mahmud Kemâl İnal, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 864 sahife.

2 Müstakimzâde Süleyman Sa‘deddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn* (haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 840 sahife.

3 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn* (nşr. M. K. İnal), s. 1-11 (Mahmud Kemâl İnal’ın takdim yazısı); Ahmet Yılmaz, “Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin”, ➤

Devrinin önemli ilim adamlarından dersler almış, hat sanatı konusunda Fındıkzade İbrahim Efendi, Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi ve Kâtibzâde Mehmed-i Refî' Efendilerden aldığı derslerle kendisini yetiştirmiştir. Maddi ve manevi hocalarının başında Mehmed Emin Tokadî Efendi gelir.⁴ *Mektûbât-ı İmam-ı Rabbânî*⁵ ve *Mektûbât-ı Masumî* gibi eserleri tercüme ederek Türkçeye kazandırmıştır. Çeşitli ilim dallarına ait değişik konularda yazılmış irili ufaklı yüz otuz kadar eseri bilinmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: *Akîdetü's-süfiyye*, *Devhatü'l-meşâyih*, *Dîvân-ı Hazreti Ali*, *Mecelletü'n-nisâb*, *Menâkıb-ı Ashâb-ı Bedr*, *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*, *Risâle-i Ebeveyn*, *Risâle-i Tâc*, *Terâcim-i Ahvâl*, *Terceme-i Fıkh-ı Ekber* ve *Tuhfe-i Hattâtîn*.⁶

Müstakimzâde'nin ilk olarak 1928'de, Mahmud Kemal İnal tarafından Osmanlı harfleriyle neşredilen *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eseri, Mustafa Koç⁷ tarafından yazma asıllarından tekrar seslendirilerek günümüz harfleriyle yeniden yayına hazırlanıp Klasik Yayınları'nın klasik kitaplar serisinin üçüncüsü ve Klasik Yayınları'nın 100. kitabı olarak Ekim 2014 tarihi itibarıyla okuyucusuyla yeniden buluşmuştur. Son okumalarını ve yayın ön hazırlığını Semih Atış'ın yaptığı, yayına hazırlık aşamasında Fatma Efe ve Recep Öner'in de emeklerinin bulunduğu kitap, Salih Pulcu'nun mizanpajı ve kapak tasarımıyla yeniden vücut bulmuştur.

Müstakimzâde, 1788'de kaleme aldığı bu eserin, dibacesinden sonra gelen müstakil bir risale hüviyetindeki Mukaddime'sinde, Besmele ve Besmeleyi meydana getiren harflerin manâları hakkında bazı bilgiler vermiş, yazı hakkında kırk hadis-i şerif ve Rasûlullah (sas) Efendimiz hakkında kısa bilgiler verdikten sonra ebced hakkında verdiği kısa malumatın ardından kitabın *Tuhfe-i Kübrâ* (Büyük Hediye) bölümünde harf sırasına göre Türk, Arap ve Acem diyarının hattatlarının tercümeihâllerini tanıtmıştır. Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*'in Hâtimetü'l-Kitâb bölümünde yazı sanatıyla meşgul olanlara *Düsturü'l-amel* olmak üzere 33 Sâniha'dan oluşan makalelerini eklemiş ayrıca bu hâtime için alfabenin bütün harflerinin

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), c. XXXII, s. 113-114.

4 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn* (nşr. M. K. İnal), s. 8 (Mahmud Kemâl İnal'ın takdim yazısı).

5 *Tercüme-i Mektubat-ı İmam Rabbânî*, Ahmed b. Abdülahad b. Zeynelabidin Sirhindî İmam-ı Rabbânî, 1034/1624 (trc. Süleyman Sa'deddin Müstakimzâde, İstanbul: Sahhaf el-Hâc Ali Rıza Efendi Litografya Matbaası, 1270-1277), 1 ciltte 1-3. c. (286, 110, 143 s.; 31 cm.).

6 Bu konuda daha geniş bir liste için bakınız: Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn* (nşr. M. K. İnal), s. 28-81, (Mahmud Kemâl İnal'ın takdim yazısı).

7 Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

anlamalarını açıklayan bir hâtıme daha yazarak Tuhfe-i Kübrâ bölümünü tamamlamıştır. Kitabın ikinci faslını oluşturan Tuhfe-i Sıgrâ (Küçük Hediye) bölümünde, Tuhfe-i Kübrâ’da yer almayan 371 ta’lik hattatının tercümeihâllerini verdikten sonra kitabını Duâ bölümüyle tamamlamıştır. Eserde toplam 2066 hattatın biyografisi bulunmaktadır. Kitabın eski harflerle yapılmış baskısı toplamda 864 sahife {75 (İbnülemin’in giriş yazısı) + 756 (Müstakimzade’nin metni) + 33 (Hata ve Sevab Cedveli) = 864}, yeni baskısı da 840 sayfadan {88 (matbu metin için Giriş, Ek 1, Ek 2 ve Kaynakça) + 752 Müstakimzade’nin metni ve index = 840} oluşmaktadır.

Günümüz harfleriyle basılan *Tuhfe-i Hattâtîn*’in, Roma rakamlarıyla numaralandırılmış V-XXXIII sahifeleri arasında yer alan İçindekiler listesinden sonra, XXXV-LXXXVIII sahifeleri arasında Giriş bölümü yer almaktadır. Hazırlayanın Müstakimzade ve eseri *Tuhfe-i Hattâtîn* hakkında yazılmış dikkatli bir değerlendirmesini içeren Giriş bölümü: *Tuhfe-i Hattâtîn*’in Kaynakları, Ek 1: “Matbu *Tuhfe-i Hattâtîn*’e Katkılar” (Necmeddin Okyay), Ek 2: “Müstakimzade’nin Hayatı” (İbnülemin Mahmud Kemal İnal) ve Kaynakça’dan ibarettir. Yeni harflerle neşredilen *Tuhfe-i Hattâtîn*’in Giriş bölümünün kim tarafından yazıldığı ve kaynakçanın girişe mi ait, yoksa *Tuhfe-i Hattâtîn*’in asıl metnine mi ait olduğu ilk bakışta anlaşılmamaktadır. Burada Giriş bölümünün Mustafa Koç tarafından yazıldığını, Kaynakça’nın ise Giriş bölümüne ve kitabı yayına hazırlayanın metin tahkikinde kullandığı dipnot bilgilerine ait olduğunu zannediyoruz. Kitaba ayrıntılı bir içindekiler listesinin konulmuş olması ve bilhassa kitabın sonuna bir indeks dökümünün eklenmesi kitabın kullanımını kolaylaştırmak açısından oldukça faydalı olmuştur. Burada eksikliği hissedilen bir durum, madde başlarının numaralandırılmamış olmasıdır. Gerçi asıl metinde ve Arap harfli matbu nüshada da madde başları numaralandırılmamıştır ancak yeni neşirde bu numaralandırılma yapılmış olsaydı kullanıcı açısından çok faydalı olurdu.

Yeni harflerle neşredilen *Tuhfe-i Hattâtîn*’in Mukaddime kısmı Dibace, Mukaddime, Lâyiha ve Sâniha alt başlıklarından müteşekkildir. Kitabın ikinci kısmını Fâtiha-i Sırr-ı Hadis u Kadîm bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde yukarıda da belirtildiği gibi, yazı ile ilgili 40 hadis-i şerifin tercüme ve açıklamalarına yer verilmiştir. Rasûlullah Muhammed Mustafa Mahmud Ahmed bölümünde teberrüken Hazreti Peygamber’in kısa bir hayat hikâyesi verildikten sonra Ebced başlığı altında Arap harflerinin geçmişine ilişkin kısa bilgiler aktarılmıştır.

Eserin en hacimli kısmı olan Tuhfe-i Kübrâ’da sülüs ve nesih yazılar yazan hattatlardan 1695 hattatın biyografisi incelenmiştir, Hâtimetü’l-Kitab başlığı altında kitaba yazılan değerlendirme kısmına Hatimetü’l-Hâtıme başlığıyla ayrıca bir sonuç değerlendirmesi daha yazılmıştır.

Müstakimzâde ta'lik hattatlarına eserinde özel bir yer ayırarak 371 ta'lik hattatını Tuhfe-i Sugrâ başlığı altında müstakil olarak ele almıştır. Kitap, Dua faslı ve Maddebaşları Dizini ile son bulmaktadır.

Müstakimzâde, tercümeihâlini verdiği şahıslar hakkında geniş bilgiye yer vermiş, bazen şahısların karakterleri hakkında yorumlar da yapmıştır. Eğer müellif, hayat hikâyesini verdiği hattatların eserlerini bizzat görmüşse, bu eserler hakkında kendi yorumlarını da katarak faydalı bilgiler vermiştir. Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*'de adı geçen hattatların hayatta olanlarının meslekleri ve nerede yaşadıkları hakkında da bilgiler vermiş, hayatta olmayanlar hakkında, kişinin hayattaki mizacına, şöhret bulduğu evsafına, vefat şekline veya vefat zamanına işaret ederek; bazen kişinin adıyla uyumlu bir ifade kullanıp, bazen de ebced hesabıyla bir kelime veya bir cümle veyahut da bir beyitle tarih düşürerek hattatın göç haberini bildirmiştir.⁸

Hattatların vefat tarihleri hakkında daha önceden ebced hesabıyla düşürülmüş bir tarih varsa bu ifade kaynak belirtilerek aktarılmış, yoksa bizzat Süleyman Sa'deddin Efendi tarafından bir kelime veya cümle ile tarih düşürülmüştür. Bazı hattatların öldüğüne veya hayatta olduğuna dair bilgi verilmemiştir.

Yeni harflerle yayına hazırlanan *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 6194 numarada ve bilhassa Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Murad Molla 1448 numarada kayıtlı nüshalar esas alınarak, derkenar notlarıyla birlikte neşre hazırlanmıştır. Hazırlayan, *Tuhfe-i Hattâtîn*'de geçen bazı izaha muhtaç kısımları, mesela ayet ve hadislerin meallerini, ayet numaralarını ve kaynak bildirilmesi gereken bazı bilgilerin kaynak bilgilerini dipnotlarda açıklayarak yayını daha da zengin hâle getirmiştir. Hattat biyografilerinin bilinen kaynakları her bir maddenin sonunda köşeli parantezle verilmiştir. Yazmanın okunmasında/seslendirilmesinde dönemin konuşma diline yakın bir Türkçe esas alınmış, metinde herhangi bir sadeleştirmeye gidilmeyip, eser olduğunca aslına sadık kalınarak seslendirilmiş ve neşre hazırlanmıştır.

Eserin orijinal dilinin her ne kadar ağır olmadığı düşünülse de günümüz okuyucularının, dönemin Osmanlı Türkçesini Arap harfli nüshadan okuyabilmelerinin zorluğu ortadadır. Bunun yanı sıra, dipnot açıklamalarıyla esere yapılan katkılar ve madde başları indeksi gibi yayının kullanımını kolaylaştıracak bazı faydalı düzenlemeler, eserin yeni harflerle yapılan neşrini oldukça değerli kılmaktadır. Eserin ihtiva ettiği biyografilerde sadece hattatların hat sanatına olan katkıları değil, mümkün olduğunca bütün yönleriyle anlatılmış olması bu eseri yalın bir hattat biyografisi olmanın

8 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Aziz Doğanay, "Tuhfe-i Hattâtîn'de Ebcedle Vefat Bildiren İfadeler (Ölüme Hayat Verme Sanatı)", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 34, (2007): 138-164.

çok ilerisine taşımaktadır. Kitabı yayına hazırlayanın esere yazdığı giriş bölümünün dil bakımından eserle uyumlu olması da ayrıca dikkatten kaçmayan olumlu bir durumdur.

Tuhfe-i Hattâtîn'in kaynaklarının değerlendirildiği bölüm, Müstakimzâde'nin eserinin ilmî değerini gözler önüne sermektedir. Mezkûr kitabın yazıldığı dönemin olumsuz şartları göz önünde bulundurulduğunda, eser yazılırken bu kadar kıymetli kaynağa ulaşılabilmiş olması bu eserin ne ölçüde ilmî hassasiyetle hazırlandığını da göstermekte ve okuyucusuna güven telkin etmektedir.

Bu eser, yalnızca Osmanlı hattatlarının biyografilerini merak edenlere değil, dönemin dilini, edebiyatını, kültür ve sanatını öğrenmek isteyen herkese, özellikle de Türk ve İslâm sanatları üzerine araştırma yapacaklara birinci derecede kaynaklık teşkil edecektir.

Yayıncıların, okuyucuların beğenisine sunduğu ürünlerde monotonluğu önleyecek ve okuyucunun aklında kalacak veya gözüne daha çabuk ilişecek farklı formatlarda yeni seçenekler sunmaları, sıradanlığın dışına çıkarak ilginç çözüm arayışlarına gitme çabaları doğal karşılanabilir, ancak bazı kitap formatları okuyucunun kütüphanesinde yer bulmayı zorlaştıracak ölçülerde olup, bu tarz kitaplar, kitaplığın rafına düzgün konamadığı için okuyucuyu bir miktar rahatsız etmektedir. Sıra dışı formatıyla karşımıza çıkan bu kitabı elimize aldığımızda, ilk aklımıza gelen şey “Acaba bu kitaba kütüphanemizde yer bulabilecek miyiz?” düşüncesi olmuştu. Şartları biraz zorlarsa da, kitabın iki raf arasına sığdığını görünce derin bir nefes alarak “Çok şükür, bu kitabı elimizin erişebileceği bir yere koyabileceğiz” diye düşündük. Prestij kitap diye ilginç formatlarda basılıp okuyucunun eline ulaşan fakat kütüphanelerde bu formata uygun kitap koyacak yer bulunmadığı için ortalıkta heba olan kitaplar bilhassa elinde fazla kitap bulundurmak zorunda olan okuyucuları üzmemek ve bir hayli zor durumda bırakmaktadır. Elimizdeki bu kitabın yapılan yeni neşri, estetik tasarımı, seçilen kâğıt kalitesi ve gözü yormayan rengiyle okuyucusunu çok mutlu etmiştir. Sert kapağı, sağlam cildi ve pratik sayfa düzeni kitaba ayrıca kullanımı kolaylığı sağlamıştır. Her şeyden önce kitap, el altında tutulacak ve erişilebilir bir rafa konabilecek ölçülerdedir. Uzun giriş bölümünün Roma rakamlarıyla gösterilmiş sayfa numaraları biraz yorucu olsa da olması gereken şekil budur. Bölüm başlarında ayırıcı sayfaların bulunması kitaba ayrıca ferahlık katmıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki, hat sanatı ve hattatlar hakkında şimdiye kadar yazılmış ve değerini hâlâ koruyan en önemli biyografik kaynak kitaplarından birisi olan Müstakimzâde'nin *Tuhfe-i Hattâtîn*'i, bir hayli emek sarf edilmek suretiyle dipnotlarla zenginleştirilmiş ve dönemin Osmanlı Türkçesine en yakın bir seslendirmeye okunarak yeni harflerle basılıp okuyucusunun istifadesine sunulmuştur. Emegi geçenlere şükranlarımızı iletmek isteriz.